

Max Gross

In Polen lag een sjtetl

Vertaald uit het Engels door Anna Livestro

SIGNATUUR

2021

1

DE METEOR

Zelfs in een tevreden, rustig stadje als het onze is er altijd wel iemand die je nooit meer wilt zien.

Pesje Lindauer had zo iemand getroffen. Een man wiens tronie haar tot razernij dreef en bij het horen van wiens stem ze haar vuisten balde en haar kaken op elkaar klemde. Een man die haar in haar dromen achtervolgde, haar martelde met zwepen en vuur, en na wiens verschijning altijd de vage geur van zwavel bleef hangen als ze wakker werd.

Het was extra jammer dat de persoon in kwestie haar man was, Jisjmoël.

Een paar maanden nadat er een huwelijksvereenkomst was gesloten en een bruidschat was betaald, vroeg Pesje haar man om een scheiding.

Voor de meeste mensen in ons stadje was dat niet bepaald een verrassing. We hadden allemaal de ijzigheid tussen het echtpaar gezien als ze op vrijdagmiddag over het marktplein liepen om hun inkopen voor de sjabbat te doen. De spannende roddel deed de ronde dat Pesje een vrouw was met vreemde voorkeuren en dat ze haar man sloeg als ze samen in bed lagen. De burens vertelden maar al te graag dat de twee midden in de nacht tegen elkaar gromden als een stel wilde dieren in een kooi. En het verhaal ging (en wie zal zeggen of er een kern van waarheid in zat) dat Pesje de avond voor de huwelijksvereenkomst werd gesloten naar haar va-

der was gegaan om hem te smeken de hele boel af te blazen. Het enige wat iedereen echt verraste, was dat Pesje het lef had om zo snel na de bruiloft een eind te maken aan het huwelijk.

‘Had dat mens nou niet een jaartje kunnen wachten voor ze de handdoek in de ring gooide?’ vroeg Ester Rosen aan de vrouwen die bij haar marktkraampje rondhingen. Allemaal klakten ze instemmend met hun tong.

De rebbetsin* werd op Pesje afgestuurd om te zien of het huwelijk op de een of andere manier nog te redden viel. ‘Is je bezwaar gebaseerd op iets wat in het donker gebeurt?’ vroeg de rebbetsin, die er geen doekjes om wond. ‘Want als dat zo is, kan er wat aan gedaan worden. Er kan eens serieus met Jisjmoël worden gepraat, één op één, om hem bij te praten over hoe dat allemaal in elkaar steekt.’

‘Nee,’ zei Pesje. ‘Het huwelijk had überhaupt niet moeten plaatsvinden. We zijn totaal ongeschikt voor elkaar.’

‘Waarom zeg je dat? Noem eens wat redenen.’

‘Ik kan er niet precies de vinger op leggen,’ zei Pesje een tikje cryptisch. ‘Het is meer dat ik die kop van hem niet meer kan zien.’

‘Je kunt niet zomaar van hem scheiden,’ zei de rebbetsin. ‘Er moet een reden zijn.’

Pesje Lindauer somde plichtsgetrouw een paar van haar mans tekortkomingen op – van zijn koppige zwijgzaamheid tot zijn slechte adem, zijn woede-uitbarstingen en chagrijn – en de rebbetsin hoorde haar aan zonder haar in de rede te vallen en wuifde het toen allemaal weg.

‘Hoe dan ook, je moet proberen om het bij te leggen,’ zei de rebbetsin stellig. ‘Een scheiding is het allerlaatste redmiddel. En daar komt bij dat niemand met een gescheiden vrouw wil trouwen, Pesje. Je wordt de rest van je leven gezien als aangeschoten wild. Dus als je hem laat gaan, dan zul je daar zelf het hardst voor bloeden.’

Wat natuurlijk een tikkeltje overdreven was, maar ik denk dat het de plicht van een rebbetsin is om scheiding als iets vreselijks voor te stellen.

Pesje en Jisjmoël kregen te horen dat ze minstens een week hun best moesten doen. ‘Proberen jullie nou maar eens wat raakvlakken te zoeken,’ maande rabbijn Sokolow hen op een namiddag in zijn studeerkamer. ‘Jullie moeten elkaar respectvol behandelen. Jullie moeten nederig en hoffelijk zijn. En jullie moeten ophouden met dat gekibbel – ik wil dat jullie elkaar hier en nu beloven dat jullie niet meer zo zullen schreeuwen.’ (‘In vredesnaam, Pesje,’ fluisterde de rebbetsin toen ze alleen waren, ‘de familie Koeperman van hiernaast hoort jullie bijna elke avond schreeuwen. Beheers je toch.’)

Een week later verscheen Pesje in rabbijn Sokolows studeerkamer en vertelde zowel de rabbijn als de rebbetsin dat de pogingen van haar en haar man om aardig voor elkaar te zijn waren mislukt. In plaats van te schreeuwen hadden ze zich allebei in een duister, dreigend zwijgen gehuld. De spanning in huis – die ongenode gast die hen in de kuiten beet en dag en nacht tegen hen fluisterde – weigerde om rustig te vertrekken.

‘En hij heeft dit gedaan,’ zei Pesje terwijl ze haar mouw opstroopte en de rabbijn en rebbetsin een enorme blauwe plek over haar hele arm toonde, waarop rabbijn Sokolow een rood hoofd kreeg.

‘Het wordt vast anders als jullie kinderen hebben,’ probeerde de rabbijn. ‘Een dor huis is een stuk minder gelukkig dan een huis boordevol met jeugd.’

Pesje ging rechtop in haar stoel zitten, met hoog opgetrokken wenkbrauwen. En door de snelheid van die reactie voelde rabbijn Sokolow zich wat voor gek staan.

‘Misschien ook niet,’ mompelde hij.

En in de loop van de daaropvolgende weken namen allerlei mensen de Lindauers apart om hen individueel weer in het

gareel te krijgen. ‘Ik wil je iets vragen,’ zei rabbijn Sokolow tegen de man toen ze een keer alleen waren. ‘Heb jij je vrouw ooit geslagen?’

Jisjmoël Lindauer leek geschokt.

‘Van wie hebt u dat?’

‘Doet er niet toe. Geruchten doen nu eenmaal de ronde. En zo is dit mij ter ore gekomen.’

‘Het is een leugen!’ zei Jisjmoël Lindauer fel en zijn zwarte baard trilde ervan. ‘De smerigste achterklap die ik ooit heb gehoord!’

De rabbijn was van nature een pacifist en hij schoof naar achteren op zijn stoel, geschokt door de hevigheid waarmee de jonge man reageerde.

Rabbijn Sokolow kende Jisjmoël Lindauer al vanaf dat hij nog een baby was en hij had hem altijd een wat vreemde, maar rustige jongen gevonden. Niemand uit de familie Lindauer was ooit bij hem gekomen met zorgen of verdriet omdat Jisjmoël hun het leven zuur maakte. Geen zusjes tegen wie hij zo gemeen of pesterig was geweest dat ze in tranen waren. (De jongen had trouwens geen zusjes. Alleen broers.) Jisjmoël Lindauer was gewoon de zoon van de pruikenmaker die toen hij klaar was met het cheider* bij zijn vader in de zaak was gekomen. Het bleef een stille, onopvallende jongen en nu was hij een slanke man met een olijfkleurige huid – en nog steeds stil en onopvallend.

‘Luister, Jisjmoël,’ zei rabbijn Sokolow rustig maar streng, ‘we weten allemaal dat er achter gesloten deuren dingen gebeuren tussen een man en een vrouw die zich niet aan een ander laten uitleggen. Maar laat ik duidelijk zijn: als jij je vrouw iets aandoet, dan heeft dat consequenties.’

Jisjmoëls gezicht zag paars van woede.

‘Ik heb haar met geen vinger aangeraakt,’ zei Jisjmoël. ‘Ik weet niet wie u dat heeft verteld, maar het is een leugenaar. Een leugenaar!’

De twee mannen bleven even stilletjes zitten terwijl die woorden in de lucht hingen.

‘Als zij dat soort leugens over mij ophangt, dan moet ze haar scheiding misschien maar krijgen ook,’ zei Jisjmoël uiteindelijk. ‘Ik pas ervoor om met zo’n leugenaar als zij getrouwd te blijven. Ik heb nog nooit van mijn leven iemand een klap verkocht. Laat staan een vrouw. Laat staan mijn *eigen* vrouw! Maar ik kan u wel vertellen dat ze niet alleen een leugenaar is, ze is een vreselijke echtgenote.’

Rabbijn Sokolow zei niets.

‘Die vrouw kan nog geen steek naaien,’ bulderde Lindauer nadat hij even in stilte zijn klachten op een rijtje had gezet. ‘Twee maanden geleden heb ik haar een paar sokken gegeven om te stoppen en dat is nog steeds niet gebeurd. En ze kan totaal niet koken.’

Dit waren ernstige kwesties, dus rabbijn Sokolow onderdrukte zijn neiging om te glimlachen. Hij keek geconcentreerd naar Lindauer, wiens woede als een dolle hond was waar hij geen enkele controle meer over had.

‘Tja, dat kan natuurlijk problematisch zijn,’ zei rabbijn Sokolow. ‘Het huishouden goed kunnen runnen is zeker heel belangrijk. Maar het kan niet het enige zijn waar een huwelijk op stukloopt. Hoe zit het tussen jullie in het huwelijksbed?’

Heel even trok Lindauer het gezicht van een jongetje dat een deur opentrok en zijn moeder in een zekere staat van ontkleedheid zag staan. Hij kon de woorden niet vinden voor zijn antwoord. Zijn woede werd overvleugeld door zijn gêne.

‘Niets.’

‘Er gebeurt helemaal niets?’ vroeg rabbijn Sokolow. ‘Of bedoel je niets in de zin dat er niets mis is en dat alles in dat opzicht prima loopt?’

‘Alles loopt prima.’

Door de manier waarop Lindauer dit zei – met zijn ogen afgewend van de rabbijn – twijfelde Sokolow aan de oprecht-

heid van de jonge man. En terwijl hij daar zo naar Lindauer zat te kijken, bedacht rabbijn Sokolow dat de echtgenoot zo kwaad was dat hij in staat was zijn vrouw haar scheiding te weigeren, puur uit wrok. Het zou zeker niet de eerste keer zijn, al kon niemand zich herinneren wanneer dat voor het laatst was gebeurd in Kreskol. Rabbijn Sokolow haalde zijn hand door de grijze wol van zijn baard en probeerde heel zorgvuldig te formuleren wat hij nu wilde zeggen. Maar Lindauer was hem voor.

‘Was dat alles?’ vroeg hij, nadat hij plotseling was opgestaan.

De rabbijn had eigenlijk nog veel meer te zeggen. Ze hadden in dit gesprek nog niets boven water gekregen wat dit vreemde huwelijk betrof. Maar soms, als een van de twee niet van plan is om nog verder te gaan, heeft praten geen zin meer. Dus knikte rabbijn Sokolow alleen.

Daarop boog Jisjmoël Lindauer zijn hoofd en stormde met veel kabaal de studeerkamer van de rabbijn uit. Hij liep niet, hij stampvoette.

‘Als ik eerlijk ben,’ zei rabbijn Sokolow later tegen zijn vrouw, ‘ik zou niet weten wie van die twee liegt.’

‘Wat maakt het uit?’ vroeg de rebbetsin. ‘Ik dacht dat jij zei dat hij gewelddadig is. Dan ligt de schuld dus bij hem.’

‘O, zeker,’ zei rabbijn Sokolow. ‘Ik dacht dat hij me ter plekke een muilpeer zou verkopen. Maar je raakt niet zo over je toeren van een beschuldiging die waar is.’ Wat natuurlijk ook een manier was om ernaar te kijken.

En zijn bezorgdheid dat Jisjmoël zijn vrouw zou straffen door haar de scheiding te weigeren bleek profetisch. Een paar dagen later verscheen Sjmoeël Lindauer (Jisjmoëls jongste broer) bij rabbijn Sokolow op kantoor om te melden dat zijn broer niet van zins was – totaal niet – om van zijn vrouw te scheiden. Geen denken aan.

De Lindauers zouden natuurlijk bij lange na niet de eerste twee mensen zijn in ons kleine stadje die van elkaar scheid- den.

Als je de archieven van Kreskol in zou duiken, zou je de af- gelopen twintig jaar minstens zeven gevallen tegenkomen. Waarmee we, zeg ik niet zonder trots, flink beneden het ge- middelde liggen.

Wat niet wil zeggen dat er niet veel meer mensen hadden willen scheiden. Mannen en vrouwen zijn overal hetzelfde, en al mochten we nog zo graag denken dat wij beter waren dan die zeurkousen in Pinczów of die betweters in Bobowa, is het in Kreskol niet echt anders. Er zijn veel meer mensen naar rabbijn Sokolow (en naar rabbijn Sokolows vader, Hersjel, voor hem) gekomen om om een scheidingsakte te vragen dan er mensen zijn die hem ook echt hebben gekregen.

Maar we hadden het geluk dat een van onze dajaniem*, Meir Katznelson, en zijn vrouw Temerl een uitzonderlijk ta- lent hadden voor het gladstrijken van problemen tussen echt- paren, en zij wisten de partijen er vaak van te overtuigen geen overhaaste beslissingen te nemen.

Zo was er het beroemde geval van Jasja en Mirjam Grin- berg. Jasja Grinberg kwam (met zijn oude vader Zalman in zijn kielzog) naar rabbijn Sokolow en rabbijn Katznelson om te vragen om een scheiding omdat hij ervan overtuigd was dat zijn vrouw een heks was. Zalman had een amulet ontdekt in de kledingkast van zijn schoondochter, onder haar onder- goed, en een stapel tarotkaarten. Jasja Grinberg was te ge- schokt om zijn vrouw met deze ontdekking te confronteren – hij was regelrecht naar het beet dien* gestapt.

‘We keuren het toch zeker niet goed dat er heksen in onze stad zijn?’ vroeg Jasja. ‘Straks spreekt ze nog een of andere toverspreuk uit en verandert ze ons allemaal in een stel kik- kers.’

Nogal vergezocht natuurlijk, maar het is de plicht van de

hoeders van het recht om alles in ogenschouw te nemen.

Mirjam Grinberg werd ontboden door het beet dien en werd daar geconfronteerd met de amulet en de kaarten.

Ze barstte in tranen uit. 'Ik had niets kwaads in de zin,' jammerde ze. 'Ik had de amulet geruild voor een ketting met een van de zigeunermeisjes die hier op doortocht waren.'

De zigeunerwagens waren een paar maanden eerder langs geweest, zoals altijd in de lente. Dan kwam die troep zwartharige, zwartogige venters met hun gouden oorringen om potten en pannen en lappen stof te verkopen en gigantische metalen apparaten waar niemand in het stadje raad mee wist.

'Ik dacht, een beetje extra geluk kan geen kwaad,' zei mevrouw Grinberg terwijl ze haar ogen bette met een zakdoekje. 'Ik had geen verkeerde bedoelingen.'

'En die kaarten dan?' vroeg rabbijn Katznelson.

'Het meisje heeft me laten zien hoe ik die moet gebruiken,' legde mevrouw Grinberg uit. 'Ze zei dat ze de toekomst voor-spellen. Ik zag er niks zondigs in.'

Mevrouw Grinberg werd natuurlijk haarfijn de les gelezen. De kaarten en de amulet werden naar de grafdelver van het stadje gebracht, die de opdracht kreeg om ze te vernietigen. En mevrouw Grinberg zwoer dat het een aard had, met de allerheiligste geloften die ze maar kende, dat ze nooit meer de zwarte bezweringen zou opzeggen die het zigeunermeisje haar had geleerd.

'En jij!' zei rabbijn Katznelson, wijzend naar Jasja. 'Jij mag weleens wat vergevingsgezinder zijn. Je vrouw wist niet beter. En wie niet beter weet kan niet zondigen. Bovendien, welke man eist nu dat zijn vrouw als een of andere koerve* de stad uit gejaagd wordt zonder eerst met haar te praten?'

Grinberg bood, tranen met tuiten huilend, zijn excuses aan aan de vrouw die hij nog geen uur ervoor zwartgemaakt had. Het verzoek om een echtscheiding werd ingetrokken.

En belangrijker nog, de moeders en dochters van Kreskol

hadden hiermee een voorvechter gevonden in rabbijn Katznelson. Ook al was het duidelijk dat mevrouw Grinberg wel degelijk iets verkeerd had gedaan, rabbijn Katznelson leek van mening dat ze niet *alles* verkeerd had gedaan.

Dus werd hij erbij gehaald toen zich de ellende van de Lindauers aandiende om een scheiding of een verzoening te bespoedigen.

‘Wat bedoelt ze met “Ik kan die kop van hem niet meer zien”?’ vroeg Katznelson. ‘Dat is de grootste onzin die ik van mijn leven heb gehoord. Als ze hem niet mag, waarom is ze dan überhaupt met hem getrouwd?’

Een relevante vraag, zou je denken.

Het huwelijk tussen Pesje Rosenthal en Jisjmoël Lindauer was, achteraf bezien, te haastig beklonken. De dag nadat Pesje zeventien werd, stond Mira Rut, de koppelaarster, bij de familie Rosenthal op de stoep met een lange lijst vrijgezellen aan wie Pesje uitgehuwelijkt kon worden.

‘Wat vinden jullie van Avigdor Lipski?’ vroeg Mira Rut over de stevige visboer met het blonde haar, zonder twijfel een van de fraaiere exemplaren van Kreskol.

‘Lipski?’ antwoordde Pesje. ‘Die zal naar vis stinken als hij ’s avonds thuiskomt!’

Dat viel niet te ontkennen. Mira Rut kwam vervolgens met Yakov Slibowitsj, wiens familie een van de melkveebedrijven runde. ‘Maar die is scheel,’ protesteerde Pesje. Toen Roeven Brower. (‘Te klein.’) Roevens jongere broer Itzik, dan. (‘Die lacht als een malloot.’) Of Asa Sjancker, die altijd om Pesje heen hing om haar aandacht te trekken. (‘Ik krijg de kriebels van hem.’)

‘Goed dan,’ zei Mira Rut, terwijl ze opstond van de keukentafel van de Rosenthals. ‘Dit vraagt om wat meer denkwerk.’

Mira Rut – die zich haar koppelvegoeding niet graag door de neus liet boren – kwam een paar weken later terug met meer ideeën; om te beginnen de koster, reb* Zelig Minkin,

een weduwnaar. ('Te oud.') Ten tweede was daar Zecharje Mandel, hyperintelligent en bijna van huwbare leeftijd. ('Die ziet eruit als een kraai.')

'En wat denk je van Jisjmoël Lindauer?' vroeg Mira.

Pesje kende de Lindauers niet zo goed. Het was een gezin met alleen jongens en Pesje had dus geen vrouwelijke tegenhangers om hem mee te vergelijken. Het enige wat ze over de Lindauers wist was dat ze de kleermakerij en pruikenwinkel runden aan de andere kant van Kreskol en daar kwam ze nooit meer, sinds haar moeder zeven jaar eerder was overleden.

'Ik weet het niet,' antwoordde Pesje, wat het meest bemoedigende was dat Mira Rut het meisje had horen zeggen.

Er werd een ontmoeting geregeld tussen de mogelijke echtgenoten in de theeschenkerij aan de Marktstraat, want die lag precies tussen hun huizen in, en het was best een beleefd gesprekje geweest. Reb Isser Rosenthal zat aan tafel naast zijn dochter en Jisjmoëls oudste broer Gersjom zat aan een tafeltje vlakbij.

'Waarom ben je niet op de jesjieve* gebleven?' vroeg Pesje toen haar vader even afgeleid leek.

'Omdat ik me geen saaier manier kan bedenken om je leven door te brengen,' antwoordde Jisjmoël.

En dat ontlokte een glimlach.

'Noe?*' vroeg Mira Rut de volgende ochtend toen ze langskwam bij de Rosenthals. 'Wat vond je?'

Pesje dacht na over deze vraag. 'Hij is grappig,' zei ze uiteindelijk. Maar dat was een misvatting van haar kant. Hij was spottend, misschien. Sarcastisch, zeker. Maar weinig mensen zouden Lindauer humoristisch noemen.

Enfin, ze moest het er maar mee doen. Isser Rosenthal werd opgedragen zijn dochter te zeggen dat ze het zich in een stadje zo groot als het onze niet kon veroorloven om kieskeurig te zijn. Pesjes zussen beweerden dat ze de stille Jisjmoël met zijn donkere huid knap en bewonderenswaardig bescheiden von-

den. ('Ik denk dat hij daarom zo stil is – hij houdt duidelijk niet van opscheppen,' zei Hadasse Rosenthal. 'Misschien heeft hij wel niet zoveel om over op te scheppen,' antwoordde Pesje.)

Na een week of drie, vier van dit soort gezanik stemde Pesje in met het huwelijk; het baldakijn werd opgesteld en de herberg werd de hele avond afgehuurd. Maar bij Pesje kon er nauwelijks een lachje af toen de bruiloftsnar langskwam om haar tantes en haar zusters te vermaken. Tijdens het tekenen van de akte zag Pesje bleek en ze struikelde bijna toen ze voor de tweede keer om Jisjmoël heen liep. Ester Rosen was de enige die hier een slecht voorteken in zag. De rest ging er gewoon van uit dat Pesje zenuwachtig was.

Het bruiloftsfeest was zo groots als je zou verwachten. Een optocht met voorop vier klezmermuzikanten bracht de bruid en bruidegom naar Pesjes huis. Onderweg werden er tarwekorrels over hen heen gegooid. Toen ze bij het huis van de Rosenthals aankwamen gaf Pesjes tante Elka hun een grote challe* en een aardenwerken pot met zout. Het feestmaal dat volgde was overdadiger dan ze allemaal ooit hadden meegeemaakt, en toen de bruid en bruidegom zich teruggetrokken hadden in de achterkamer van het huis van de Rosenthals, kwam Jette Kopper een halfuur later triomfantelijk aan het gezelschap melden dat er bloed op het laken zat. Kortom, het was een succes.

Niemand weet precies wat er zich in de daaropvolgende maanden heeft afgespeeld tussen het echtpaar, behalve dan dat ze geen van beiden gelukkig leken. En daar moest toch een verklaring voor zijn. Want hoe kon het geluk van twee jonge mensen zo verzuren als er niet iets vreselijks aan de hand was?

Als ze eenmaal zijn ontstaan, kunnen geruchten uitgroeien tot enorme, ongetemde beesten – en de geruchten over de Lindauers werden gigantisch en woest.

Sommige mensen vroegen zich af waarom Pesje eigenlijk zo

had gearzeld voordat ze het voorstel van de koppelaarster had geaccepteerd. Men dacht dat de reden wel moest zijn dat ze iets stiekems deed – dat ze bijvoorbeeld een affaire had met een van de studenten van de jesjieve of, God verhoede, met een getrouwde man. (Wat niet ondenkbaar was. Pesje maakte zelfs zondige gedachten los bij de vroomste mannen in Kreskol.) Het feit dat ze soms met haar pruik een beetje scheef op haar hoofd over de markt liep en dat iemand ook een keer had gezien dat er een knoopje van haar blouse los zat, maakte de tongen flink los.

Een paar maanden later zwollen deze geruchten nog verder aan toen Jisjmoël op een ochtend naar de sjoel kwam en, net toen het Achttiengebied* voorbij was, op de scherpe punt van een ramshoorn ging zitten die een of andere onverlaat op het bankje had gelegd.

Terwijl hij opsprong begon de hele gemeente te bulderen van het lachen. Zelfs rabbijn Sokolow moest glimlachen. Jisjmoël was zo gepikeerd dat hij zonder een woord te zeggen de sjoel uit stormde.

Een week later vroeg Pesje om een scheiding.

‘Dit zijn allemaal gedane zaken,’ verklaarde Katznelson voor het beet dien. ‘Onze enige opdracht is nu nog om vooruit te kijken. Of dat nu is naar een scheiding of naar een voortzetting van het huwelijk.’

‘Ik zal je zeggen waar ik bang voor ben,’ zei rabbijn Sokolow. ‘Zelfs al komen we met z’n allen overeen dat een scheiding voor iedereen het beste is, dan nog is Jisjmoël volgens mij zo kwaad dat ik betwijfel of hij het zal accepteren.’

‘Als hij gekke dingen van plan is, dan praten we hem die wel uit zijn hoofd,’ zei Katznelson. ‘Die twee zijn nog niet lang genoeg getrouwd om elkaar echt te haten.’

Temerl Katznelson werd naar het huis van de Rosenthals gestuurd, waar Pesje haar intrek had genomen, en nadat er thee was geschonken en een citroenkoekje was aangeboden en

aanvaard, trokken de twee vrouwen hun wapens en namen ze de zaak eens goed onder de loep.

‘Je pakt dit echt allemaal totaal verkeerd aan, Pesje,’ zei Temerl. ‘Als je echt graag wilt dat je man instemt met een scheiding, dan is overal rondbazuinen dat hij je arm heeft gebroken niet de manier.’

Temerl wist zich later te herinneren dat Pesje een beetje de kluts kwijt leek te zijn. Haar jurk was gekreukt en haar gezicht was heel mager. Haar ogen vielen weg in twee enorme grijze wallen, alsof ze al heel lang niet had geslapen. En ze had iets onrustigs over zich, alsof ze elk schoteltje of kopje dat je haar aanreikte kon laten vallen.

‘Ik heb nooit gezegd dat hij mijn arm gebroken heeft,’ antwoordde Pesje zonder een spoortje emotie in haar stem. ‘Ik zei dat hij mijn arm bezeerd heeft. Wat ook zo is.’

‘Je moet strategisch denken,’ zei Temerl, die allang geen geduld meer had met jonge bruiden die nog niets snapt van de onlogische aard van mannen en de opofferingen die je je moest getroosten om ze koest te houden. ‘Als een vrouw echt een scheiding wil, dan moet ze er niet een enorme strijd van het hart van maken. Dan wil je dat hij zo helder mogelijk blijft nadenken. Denk je niet dat hij, als hij even logisch nadenkt, ook wel inziet dat het weinig zin heeft om getrouwd te blijven met een vrouw waar hij niet mee kan opschieten?’

Pesje zei niets, ze gromde alleen.

Maar het leek erop dat ze het advies van Temerl Katznelson ter harte had genomen. Een paar dagen later verscheen Pesje in Jisjmoëls kledingzaak met een honingtaart. Haar jurk was kreukvrij en haar pruik was gekamd. Voor ze de winkel binnenging, zag men dat ze even in haar wangen kneep om haar blosjes tevoorschijn te toveren.

De ontmoeting tussen man en vrouw werd gadeslagen door Jisjmoëls broer Gersjom, die later vertelde dat de hele winkel zijn adem inhield toen ze binnenkwam.

‘Hallo, Jisjmoël.’

Jisjmoël was bezig een etalagepop een jurk aan te trekken en hij verstijfde en zijn vingers grepen de witte stof van de jurk stevig vast.

‘Ik kom je dit brengen,’ zei ze en ze hield hem de honingtaart voor.

‘Zit er gif in?’

Gersjom begon te lachen, waardoor zowel meneer als mevrouw Lindauer zijn kant op keken.

‘Laten we even naar achteren gaan,’ zei Jisjmoël.

Het echtpaar vertrok naar het magazijn terwijl Gersjom en hun broer Sjmoeël voorin de winkel bleven hangen en af en toe reikhalzend naar het magazijn keken. Een kwartier lang hing er een spookachtige stilte in de winkel, met de Lindauers daar in dat magazijn.

Uiteindelijk kwam Pesje kordaat teruggelopen en vertrok zonder de broers verder te groeten. Jisjmoël verscheen met het moedeloze voorkomen van een man die net een onverklaarbare knobbel op zijn lichaam heeft ontdekt.

‘Waar ging dat over?’ vroeg Sjmoeël.

Jisjmoël keek zijn jongere broer niet aan. Hij schuifelde over de lap stof bij de werktafel en zakte somber op een stoel.

‘Nu?’ vroeg Sjmoeël weer. ‘Wat is er gebeurd?’

Jisjmoël zei niets. Toen hij eindelijk zijn mond opendeed was het op een fluisterton. ‘Gaat je niets aan.’

Gersjom en Sjmoeël keken elkaar niet-begrijpend aan.

‘Gaan jullie nou scheiden?’ vroeg Gersjom, die gebruikmaakte van zijn voorrecht als oudere broer. Tegen hem kon Jisjmoël niet zo kortaf zijn.

‘Nee,’ zei Jisjmoël zonder op te kijken. Om er vervolgens aan toe te voegen: ‘Ik weet het niet.’

Het was een vreemd incident, dat zonder meer. Later gingen Gersjom en Sjmoeël naar Kreskols taveerne, waar ze de korte geschiedenis volkomen uitmolken, op zoek naar verborgen

betekenissen en mogelijkheden. Maar toen ze daarmee klaar waren, wisten ze precies even weinig als toen ze gingen zitten.

Tot hun verbazing verscheen Pesje de volgende dag weer in de winkel. De sneeuw was inmiddels weg en Pesje was in het bos op zoek gegaan naar wilde bloemen. Ze overhandigde haar boeket aan haar man, die het duidelijk gegeneerd in ontvangst nam.

‘Laten we een eindje gaan wandelen, Jisjmoël,’ stelde Pesje voor.

Jisjmoël aarzelde even. Hij wierp een snelle blik op zijn broer. ‘Ik ben zo terug, Gersj.’

Hij trok zijn jas aan, kuste de mezoëza* en verdween een halfuur lang met zijn vrouw.

Toen hij terugkwam leek hij in een beter humeur dan na Pesjes vorige bezoek.

‘Wat is er gebeurd?’ vroeg Gersjom weer.

‘We hebben gepraat,’ zei Jisjmoël. ‘Gewoon een beetje gepraat. Niks waar jij je druk om hoeft te maken.’

Een paar weken leek het erop of alle walging en afschuw tussen Jisjmoël en Pesje Lindauer tegelijk met de sneeuw op de grond was ontdooid en weggesmolten, en of die misschien zelfs wel omgeslagen waren in liefde.

Pesje kwam elke middag naar de kledingwinkel, meestal met een geschenkje, alsof zij de vrijer was en hij de beminde, en dan gingen ze samen wandelen in het bos.

‘Zou het dan toch?’ vroeg Ester Rosen achter haar kraampje. ‘Zouden ze dan alle narigheid achter zich gelaten hebben?’

‘Je kunt nooit weten,’ antwoordde een van de vrouwen.

‘Hm,’ zei Ester. ‘Ik geloof het pas als ze weer bij hem intrekt.’

Maar Pesje Lindauer trok natuurlijk nooit meer bij haar man in. Een maand nadat ze was begonnen haar man het hof te maken, stemde Jisjmoël in met hun scheiding.

‘Waar slaat dit nou op!’ riep Gersjom Lindauer uit. ‘Het ene

moment gedragen jullie je als een stel tortelduiven – en dan stem je nu in met een scheiding?’

‘Ik weet wat ik doe.’

‘Dat lijkt mij niet,’ antwoordde Gersjom. ‘Ik denk dat jij veel te goedgelovig bent, broer. Ik denk dat ze je erin geluisd heeft.’

Maar Jisjmoël liet zich niet ompraten. Zoals hij uitlegde aan iedereen die ernaar vroeg, geloofde hij dat hij door zijn vrouw de scheiding te gunnen de weg vrijmaakte voor verzoening. Door zijn bereidheid zich redelijk op te stellen zou zij meer van hem gaan houden; het zou bewijzen dat hij haar vertrouwde en het zou de hele wereld duidelijk maken dat zij oprecht uit vrije wil bij hem terugkwam. En dan zou hun huwelijk een van de weinige in Kreskol zijn die uit liefde was geboren.

‘Je bent gek,’ zei Gersjom. ‘Echt knettergek.’

Het beet dien werd bijeengeroepen, waar rabbijn Katznelson, rabbijn Sokolow en rabbijn Joel Glik vergaderden met de sofeer* erbij, en nadat het echtscheidingsconvenant was opgesteld kreeg Jisjmoël een stuk perkament dat hij met een ganzenveer moest ondertekenen. Hij zette zijn handtekening en na een laatste inspectie van het document werd het aan hem teruggegeven.

‘Nu moet je het in haar handen laten vallen,’ droeg rabbijn Sokolow hem op.

Dat deed hij.

Rabbijn Sokolow wendde zich tot Pesje.

‘Draai je om en loop bij hem weg.’

Ze deed wat haar werd opgedragen, liep de studeerkamer van de rabbijn door en bleef bij de deur staan. De drie mannen van het beet dien wisselden een blik om zeker te weten dat alles volgens hun eeuwenoude procedure was verlopen. Rabbijn Sokolow knikte.

‘Jullie zijn hierbij gescheiden.’

Jisjmoël knikte ernstig, maar toen hij naar zijn voormalige

echtgenote keek zag hij tot zijn verbazing dat ze tranen in haar ogen had.

Het waren geen tranen van verdriet – het waren kleine kristalletjes van vreugde en opluchting. Ze sloeg snel een hand voor haar mond om de kreet van blijdschap die eruit wilde ontsnappen te smoren. En toen Jisjmoël achter zijn ex-vrouw aan liep, het huis van rabbijn Sokolow uit, drongen de woorden van zijn broer scherper tot hem door dan hij had verwacht.

Hij stapte het daglicht in en Pesje liep snel voor hem uit.

‘Waarom loop je zo hard?’

Pesje gaf geen antwoord, maar om hem milder te stemmen vertraagde ze toch haar pas.

Zonder een woord te zeggen slenterden ze even door de Schoenlapperstraat. Pesjes tranen waren opgedroogd – maar het leek alsof ze rilde, ook al was het lekker weer en had ze een wollen jas aangetrokken.

‘Nou, dat viel best mee,’ zei Jisjmoël uiteindelijk. ‘Ik had het me veel erger voorgesteld.’

‘Mmm.’

‘Waarom ben je zo stil?’

Pesje bleef strak naar de grond kijken.

‘Ik heb geen zin om te praten.’

Jisjmoël stopte. Hij bleef staan waar hij stond terwijl zij doorliep. ‘Pesje!’

Ze keerde zich om.

Ik denk dat hij niet goed wist wat hij moest zeggen. De mensen die getuige waren van dit tafereel zeggen dat de vlaag van woede precies zo was als die rabbijn Sokolow een paar maanden ervoor had meegemaakt. Als je niet beter wist, zou je als onbevooroordeelde toeschouwer weinig moeite hebben om te geloven dat hij in staat was tot geweld. En de taal die hij uitsloeg, daar zou een Kozak nog van blozen. Ik heb me afgevraagd of ik de letterlijke woorden van Jisjmoël Lindauer wel

aan het papier moest toevertrouwen, maar uiteindelijk heb ik besloten dat waarachtigheid belangrijker is dan het beschermen van de tere ziel. Dus lezers die gevoelig zijn voor dit soort zaken moeten misschien maar een paar bladzijden overslaan.

‘Jij bent dus echt een kutwif, hè?’

Pesjes mond zakte open.

‘Pardon?’

‘Al die tijd,’ zei Jisjmoël en zijn stem klonk steeds harder, hij had zichzelf niet meer in de hand. ‘Al die tijd dat jij aardig voor me was! Dat was allemaal een list, of niet soms?’

‘Je bent walgelijk.’

‘En jij bent een hoer!’

Pesje draaide zich om en liep weg.

‘Hoer!’ bulderde Jisjmoël zo hard als hij kon. Je begrijpt, dit is geen scène die we dagelijks meemaken in Kreskol. Er kwam een groep mensen om Jisjmoël heen staan om ervoor te zorgen dat zijn krankzinnige woorden niet omsloegen in daden.

‘Ik ben getrouwd geweest met een weerzinwekkend smerig hoertje!’ schreeuwde Jisjmoël zo hard dat de halve stad het kon horen. Zelfs de aanblik van de heilige rabbijn die met de rest van het beet dien uit zijn studeerkamer was komen rennen, kon Jisjmoëls woede niet temperen.

‘Rustig!’ smeekte rabbijn Sokolow. ‘Toe nou, Jisjmoël!’

‘Hoer! Hoer!’

‘Jisjmoël – iedereen kan meegenieten!’

Hij draaide zich om naar rabbijn Sokolow. ‘Ik wil de get* terugdraaien! Ik wil de scheiding terugdraaien!’

‘Dat kan niet,’ zei rabbijn Sokolow. ‘Het is te laat.’

‘Maar ze heeft me erin geluisd!’

Het had geen zin hem uit te leggen dat er niets meer aan te doen was. Hij sprong op en neer en jankte als een klein kind. De tranen sprongen in zijn ogen en hij zwoer op alles wat heilig was dat hij zich ooit zou wreken voor deze vernedering en schande.

‘Ze zal hiervoor boeten!’ brulde Jisjmoël. ‘Het zal haar be-
rouwen! Dat zweer ik! Ik zweer het op de Ark van het Ver-
bond en de Heilige Tora*!’

Pesje zette het op een lopen. Ze rende langs de synagoge en
het mikwe* – langs de winkel van de kaarsenmaker, door het
Kleermakerslaantje, langs de markt en de begraafplaats – en
ze stopte pas met rennen tot ze veilig in haar vaders huis was,
met de deur stevig op slot.

Een smakeloze geschiedenis, dat zeker. En de rest van de dag
speculeerden we allemaal druk over wat er zou gebeuren met
dat gestoorde stel, want niemand dacht dat hiermee de kous af
was.

‘Ik heb een theorie,’ zei Ester Rosen, gezeten op het bankje
voor het huis van de Rosens, waar ze vier andere huisvrouwen
uit Kreskol op audiëntie had. ‘Uiteindelijk gaan die twee toch
weer met elkaar trouwen.’

‘Hoe kom je daar nou bij?’

‘Omdat ze na zoveel narigheid geen van beiden iemand an-
ders kunnen krijgen. Wie wil nou nog met Jisjmoël Lindauer
trouwen na wat we net allemaal hebben gezien?’

Daar viel niet veel tegen in te brengen.

‘En volgens mij heeft Pesje haar reputatie al heel lang gele-
den verpest. Geen enkele man die ook maar een beetje bij zijn
verstand is, wil een vrouw trouwen die in staat is haar man zo
tot waanzin te drijven. Ik geloof niet dat het morgen al gaat
gebeuren. Ik geloof ook niet dat het volgend jaar al gaat ge-
beuren. Maar als dat mens de allerlaatste roep van moeder-
schap hoort, zal ze beseffen dat ze niemand anders heeft.’

‘Ach, ik weet niet,’ stelde een van de andere dames. ‘Pesje
Rosenthal heeft het gezicht van een engel en het figuur van
een nimf. Ze zal waarschijnlijk geen rabbijn te pakken krijgen,
maar ze vindt heus wel iemand die haar hebben wil.’

Ester Rosen lachte schamper en de vrouwen bleven nog een

uur kleppen over wat het lot zou brengen, totdat de heksen een voor een opstonden om weer naar huis te gaan.

Maar wat er in werkelijkheid gebeurde had niemand verwacht: de volgende ochtend verdween Pesje spoorloos.

Haar zusje was haar komen wekken en trof een opgemaakt bed en een lege kamer aan. Hadasse was naar de schuur gegaan om te zien of ze de koeien soms aan het melken was of voor de geiten aan het zorgen was, maar er was niemand bij de dieren. Toen liep ze het bos in en begon Pesjes naam te roepen. Het enige antwoord kwam van de tjlpende vogels.

‘Word wakker! Word wakker!’ Hadasse stormde schreeuwend door het huis van de Rosenthals. ‘Onze zus is weg!’

Binnen een uur had de gabbe* met een houten hamer op de deur van alle stadsoudsten geklopt en die hadden zich bij de synagoge verzameld om deze nieuwste ontwikkeling te bespreken.

‘Wat denken jullie dat er met haar is gebeurd?’ vroeg iemand.

‘Ze zal wel weggelopen zijn,’ antwoordde een ander.

Angstaanjagende woorden voor de mensen van Kreskol. Maar weinig stadsgenoten waagden zich ooit diep in het bos dat achter de stadsmuren lag; een of twee keer in de tien jaar maakte een ongelukkige weduwnaar of avontuurlijke jongeling de reis zonder het aan iemand te vertellen, en daarna werd er nooit meer iets van hen vernomen. Het kon natuurlijk zijn dat ze veilig het volgende stadje hadden bereikt. Maar het zou net zo goed kunnen dat ze van dorst omgekomen waren en dat de gieren hun stoffelijk overschot hadden opgevreten. Niemand wist het met zekerheid. De consensus was wel dat het besluit om Kreskol te verlaten niet veel anders was dan zelfmoord plegen.

‘Weggelopen?’ vroeg de eerste stadsoude. ‘Het bos in? In haar eentje? Maar dan wordt ze door de wolven verscheurd!’

‘Geen zorgen. Als ze weggelopen is, dan vinden we haar wel.’

Er was natuurlijk nog een andere sinistere angst die niemand het eerste halfuur van de bijeenkomst waagde te benoemen. ‘Jullie denken toch niet dat die man van haar haar iets aangedaan heeft?’ vroeg een van de oudsten uiteindelijk.

‘Onzin,’ zei rabbijn Katznelson.

Maar rabbijn Sokolow wilde het niet van de hand wijzen. Hij haalde zijn hand door zijn baard. Hij wachtte even en verklaarde toen: ‘Ik acht hem er wel toe in staat.’ De aanwezigen vielen volkomen stil.

‘God verhoede!’ antwoordde Katznelson eindelijk.

‘Het moet in overweging genomen worden,’ zei rabbijn Sokolow.

‘Ja, dat moet,’ vond iemand anders.

‘Wees wel voorzichtig,’ zei rabbijn Glik. ‘Want zij die de rechtschapenen valselijk beschuldigen komen zelf het paradijs niet meer in.’

‘Ja, ja – zeer zorgelijk,’ zei Sokolow. ‘Maar wat als we een moordenaar in Kreskol hebben?’

Het was een verbluffende gedachte. Er was al in geen honderdelf jaar een moord gepleegd in Kreskol.

Volgens ons stadsarchief werd in die tijd een expeditie naar de Poolse autoriteiten gestuurd terwijl de moordenaar (een man die zijn broer had neergestoken vanwege een zakelijk geschil, nog eens verergerd door het feit dat het slachtoffer de vrouw van de belager had verleid) opgesloten zat in de kelder van het slachthuis van de stad, waar hij voortdurend werd bewaakt, naast een os die op de rol stond voor de slacht. Het duurde weken voor de moordenaar ons fraaie stadje geketend verliet met een peloton gojse politieagenten.

‘Ik neem aan dat wij ook zoiets moeten doen,’ zei rabbijn Sokolow. ‘Tenminste, als Jisjmoël Lindauer schuldig is.’

Reb Dovid Levinson, de rituele slachter, en reb Wolf Sjapiro, die de bakoven bediende en de brandweer van Kreskol leidde – twee van de grootste mannen van de stad – gingen naar Jisj-

moëls huis en namen hem mee naar de synagoge met ieder een arm om zijn schouder.

Toen Jisjmoël voor de stadsoudsten verscheen, was de woeste vuurspuwer veranderd in een doodsbanige man. Zijn gezicht was asgrauw. Het zweet gutste van zijn voorhoofd in zijn donkere ogen. Telkens als hij het wegveegde, wisselden reb Levinson en Sjapiro een snelle blik.

‘Weet je al waar dit om gaat?’ vroeg rabbijn Katznelson.

‘Ja.’

‘Je vrouw wordt vermist,’ vervolgde Katznelson.

Jisjmoël zei niets. Hij draaide alleen zijn hoofd en staaarde de groep oudsten aan.

‘Weet jij daar iets van?’

‘Nee, niets.’

Er kraakte een plank in de vloer toen iemand zijn gewicht naar zijn andere voet verplaatste.

‘Jij hebt haar toch niets aangedaan, hè?’ vroeg rabbijn Sokolow.

‘Natuurlijk niet.’

‘Ik herinner me dat je gisteren zei dat je je zou wreken op Pesje,’ zei Sokolow op vlakke toon. ‘Ik herinner me dat je dat op de heilige Tora hebt gezworen.’

Jisjmoël begon tegen te sputteren, maar slikte wat hij ook maar te zeggen had in.

‘Ik heb haar niet aangeraakt.’

Uiteraard had geen enkele man in Kreskol ervaring in de kunst van onderzoek en verhoor. Nadat er nog een paar gespannen vragen werden gesteld en beantwoord (‘Wat heb jij gisteravond gedaan?’ en ‘Hoe weten we dat je ons de waarheid zegt?’) werd besloten dat Jisjmoël weg mocht.

‘De Tora stelt dat er minstens twee getuigen vereist zijn,’ verklaarde Katznelson aan de verdachte. ‘En we weten niet eens of Pesje wel iets is overkomen.’

Een verdwaasde Jisjmoël knikte.

‘Onthoud wel,’ zei Katznelson toen Jisjmoël de studeerkamer uit stapte, ‘het kan zijn dat we je nog verder moeten ondervragen.’

Jisjmoël werd met Levinson en Sjapiro aan zijn zij naar huis gestuurd, maar het was de laatste keer dat de oudsten hem zouden zien.

Levinson en Sjapiro stonden bij de kledingwinkel van de familie Lindauer op wacht tot de avond viel, wachtend tot de kaarsen in de woning boven de winkel uitgeblazen werden. Toen het donker werd in huis, stonden ze een dikke tien minuten stilletjes aan de overkant, voor ze besloten dat de bewoners nu wel zouden slapen en dat ze rustig naar huis konden.

Maar Jisjmoël Lindauer wist voor zonsopkomst te ontsnappen. Uit de voorraadkast van de Lindauers was brood, kaas en boter weggenomen. Van de bomen achter hun huis waren wat rijpe vruchten geplukt. En op Jisjmoël Lindauers kussen was een brief achtergelaten, geschreven in Jisjmoëls kinderlijke blokletters, gericht aan zijn oudste broer.

Beste Gersjom,

Ik heb besloten weg te gaan uit Kreskol. Ik denk niet dat ik me hier ooit nog op mijn gemak zal voelen. Iedereen in dit stadje gelooft dat ik een moordenaar ben.

Die beschuldiging is een leugen. Ik heb mijn voormalige vrouw nooit met een vinger aangeraakt. Ze mag dan alle mogelijke straffen verdienen – waarvan haar er vele wachten in het hiernamaals, lijkt mij – maar feit blijft dat ik haar nooit een haar heb gekrenkt.

Mijn enige hoop is dat ik een nieuw leven kan beginnen in een nieuwe stad.

Vergeet mij verder, Gersjom. Als je het makkelijker vindt, doe dan alsof ik door de bliksem geraakt ben. Of door een paard ben verpletterd. Of aan een longontsteking ben be-

zweken. Je broer is dood. Vergeet dat je de naam Jisjmoël Lindauer ooit hebt gehoord.

De brief was niet ondertekend.

‘Nou, dat is dan duidelijk,’ zei rabbijn Sokolow nadat de gabe alle stadsoudsten van Kreskol weer opgetrommeld had en de brief onderzocht was. ‘Die man heeft iets op zijn geweten.’

Wat veel van de oudsten discutabel vonden. ‘Maar hij schrijft in de brief dat hij onschuldig is,’ antwoordde Katznelson. ‘Hij wist toch dat hij zou vertrekken? Waarom zou hij liegen in zijn afscheidsbrief?’

‘Dat lijkt me duidelijk,’ zei Sokolow honend. ‘Misschien kunnen we hem nog inhalen. De werkelijke vraag is wat we doen als we hem te pakken nemen.’

Uiteindelijk werd er besloten dat Jankl Lewinkopf, de bakkersknecht (die toevallig een wees was die niemand verder zou missen) te paard in de richting van Smolskie zou moeten rijden. Als hij daar aankwam, moest hij een of andere functionaris uit het district te pakken zien te krijgen en die het hele geval voorleggen. Wat de oudsten van Kreskol betrof was dit waarschijnlijk te belangrijk om de gojse autoriteiten bij te betrekken.

Jankl kreeg voor twaalf dagen eten en water mee, in het stadsarchief zocht men naar plattegronden van het bos en dr. Moisje Aptner kwam met een kompas. Maar uren voordat Jankl de weg uit Kreskol in zou slaan, zagen we tot onze opluchting de stoet zigeuners met hun paard-en-wagens de stad binnen trekken voor hun halfjaarlijkse bezoek en iedereen was het erover eens dat dit te toevallig was om een speling van het lot te zijn. Onze hemelse Vader wilde zijn kinderen in Kreskol duidelijk te hulp schieten.

In het gebroken Pools dat rabbijn Katznelson machtig was, sprak hij met de zigeuners af dat die ervoor zouden zorgen dat de jonge Jankl Lewinkopf Smolskie heelhuids zou bereiken.

‘Misschien ben ik gek,’ zei Ester Rosen die avond, gezeten op het bankje voor haar huis waar ze met vier anderen het mei-windje over zich heen liet komen, ‘maar ik heb het gevoel dat dit het begin is van iets verschrikkelijks.’

‘Zoals?’ vroeg een van de vrouwen.

‘Zoals wie zal het zeggen.’

Toen er twee weken voorbij waren en noch Pesje, noch Jisjmoël, noch Jankl terugkeerde naar ons stadje, sloeg bij de meeste mensen die het trio hadden gekend en van hen hielden de wanhoop toe. Wat was de kans dat deze arme zielen nog terug zouden kruipen naar ons stadje na al die weken alleen in het bos? Isser Rosenthal scheurde zijn kleren stuk, hing zwarte lappen voor de spiegels in zijn huis en begon elke ochtend kaddisj* te zeggen. Hij ging niet meer naar zijn winkel en bleef in een ongelukkig, gekweld zwijgen in het lemen huis van de Rosenthals zitten.

De Lindauers deden hun werk onder een wolk van verdriet, alsof hun broer altijd in hun gedachten was (maar ze weigerden om naar de synagoge te komen, voor het geval ze Isser Rosenthal daar tegen het lijf zouden lopen).

Jankl Lewinkopf had echter niet veel familie – niet meer dan een handjevol tantes, ooms en wat neven en nichten die zich om zijn welzijn bekommerden – dus niemand maakte er een punt van dat hij vermist was. Bovendien was hij degene die het best voorbereid was. Van de drie had hij de meeste kans om weer terug te keren, ook al kon het niemand veel schelen of dat ook echt zou gebeuren.

‘Denk je dat de zigeuners hem neergestoken hebben voor de twintig zloty in zijn zak?’ vroeg reb Sjapiro.

De vraag stellen was hem beantwoorden.

We zijn natuurlijk een stadje met vele honderden inwoners, dus het verdriet van twee individuele families is niet genoeg om heel Kreskol tot stilstand te brengen. Het werk van de lente werd gedaan zoals altijd, met het oog op de zomer en de

herfst. Tragedies zoals die van de familie Lindauer en de familie Rosenthal kwamen natuurlijk gelukkig niet zo heel vaak voor, dus de nasmaak bleef de hele lente hangen en bleef ons zorgen baren, zodat rabbijn Sokolow aan het eind van elke dienst zei: ‘We hopen allemaal op de spoedige terugkeer van Pesje Rosenthal, Jisjmoël Lindauer en Jankl Lewinkopf.’

Maar ik zou dit verhaal waarschijnlijk niet vertellen als ze alle drie gewoon verdwenen waren. Op een middag in augustus klonk een joelende jongensstem door de straten van Kreskol die steeds maar weer één enkel woord zong.

‘Masjiach*!’ riep de jonge Ezra Schneider. ‘Masjiach! Masjiach! Masjiach!’

Toen iemand de jongen vroeg wat hij bedoelde, stak hij een roze vingertje in de lucht en zagen we iets opmerkelijks.

Er verscheen een ijzeren zegewagen aan de hemel, die zijn stalen vleugels wiekte in de lucht met het geluid van duizend maaiende seizen. Het kwam in een enorme windvlaag die een stofwolk deed opwaaien waar sommigen op het plein hoestend en gierend van dubbelklapten.

Nee, de jongen was niet ineens gek geworden. Hij zag geen spoken of demonen. De Messias kwam Kreskol in vliegen!

Iemand dacht eraan om rabbijn Sokolow erbij te halen en de koster haalde de ramshoorn uit de synagoge. Er werd op de hoorn geblazen alsof het Jom Kipoer* was, ook al was hij niet te horen met het lawaai van de zegewagen. Hoofden werden om winkeldeuren en uit huizen gestoken om het spektakel te zien.

Er vielen een paar vrouwen flauw. Anderen zakten op hun knieën en begonnen te huilen. De wijsten der wijzen waren hulpeloos en nederig als kinderen, te bang om iets te zeggen. Een tekenaar scheurde zijn schort af, boog voorover en braakte op de onverharde grond. Zelfs rabbijn Sokolow had trillende handen.

De enigen die niet verbaasd of bezorgd leken waren de jon-

gens van de jesjieve. Die leken vooral verrukt. Hun ogen kregen iets glazigs, ze vormden een kring en zongen en dansten om de glorieuze vernietiging van de wereld zoals ze hem kenden te verwelkomen. Ze leken dit wonder te accepteren als iets logisch in plaats van iets hoogst ongebruikelijks. (Een paar kinderen dansten vrolijk mee.)

Nadat hij een poosje boven de grond was blijven hangen, vond de wagen een plek naar zijn zin op het plein en daar zweefde hij naar de aarde. Er vloog een geschilderde deur open en een man met een witte baard stapte uit.

‘Masjiach!’ schreeuwde iemand.

De rest van het stadje schreeuwde hetzelfde woord zo hard ze konden en ze zakten op hun knieën.

De vent met de witte baard leek verbaasd dat men hem zo aansprak. Hij staarde naar de menigte gelovigen. Maar voor hij de kans kreeg iets te zeggen, kwam er een jongere man uit de wagen – deze had geen baard en was gekleed als een goj.

De twee wisselden een paar woorden die niemand in het stadje kon verstaan. En als we ons al hadden opgemaakt voor een emotionele uitbarsting, dan hielden we ons nu toch in. Natuurlijk, we hadden al eerder gojim gezien, de zigeuners. Maar het was wel verwonderlijk dat de Messias met een niet-Jood op reis was.

Wat er toen gebeurde was pas echt bizar. Na de goj sprong Jankl Lewinkopf uit de wagen.

Jankl droeg piekfijne kleren. En al was hij nog altijd het broodmagere schepsel dat drie maanden eerder uit Kreskol was vertrokken, hij zag er gezonder uit dan toen, alsof hij zich niet in het bos met gestoofde wortels en gras in leven had moeten houden.

De drie mannen die uit de zegewagen waren gekomen waren met elkaar in gesprek terwijl het geraas van de wagen wegstierf.

‘Jankl?’ vroeg rabbijn Sokolow uiteindelijk voorzichtig.

‘Hallo rabbijn,’ zei de jongen, om zich daarna weer om te draaien naar de Messias.

‘Wat is hier aan de hand? Is dit de Messias?’

‘Ze willen weten wat hier aan de hand is,’ zei Jankl zo luid dat we hem allemaal konden verstaan. ‘Wat moet ik hun zeggen?’

De Messias wendde zich tot de goj en sprak op fluisterton terwijl Jankl toekeek. Toen fluisterde de Messias Jankl iets in het oor.

‘Nee, rabbijn Sokolow,’ zei Jankl tegen alle mensen die zich op het plein hadden verzameld. ‘Deze man is niet de Messias. Het eind der tijden is allang geweest. Wij hebben het gemist.’

Rabbijn Sokolow stopte met beven. Hij ging te zeer op in wat hij hoorde en kon alleen maar geboeid luisteren. Het huilen en de hysterische uitroepen hielden ook op.

‘De Messias is vele jaren geleden al gekomen,’ zei Jankl en hij trok een zakdoek uit zijn broekzak en bette de hitte van zijn voorhoofd. ‘Zijn naam was David Ben Goerion.’

De schok die toen door ons heen ging! Tjonge.

Natuurlijk hadden velen van ons zich al neergelegd bij het feit dat wij de komst van de Messias misschien nooit bij leven zouden meemaken – maar geen van ons had gedacht dat hij allang was gekomen en dat Kreskol niks van dat wonder had meegekregen. Waar was het blazen van de ramshoorn gebleven? Waar waren de rampen van het einde der tijden gebleven? Wanneer waren onze geliefden dan herrezen uit hun graven en wanneer was het tijdperk van de vrede ingeluid?

Een paar van de stadsoudsten stapten weg bij Jankl, alsof hij zwarte magie had uitgesproken, en Lejzer Froemkin, de sofeer van de stad, barstte in hulpeloos huilen uit.

‘Wanneer is dat dan gebeurd?’ vroeg rabbijn Sokolow, die de enige in de hele stad leek die zijn hoofd er nog genoeg bij had om vragen te kunnen stellen. ‘Hoe kan het dat wij het einde der tijden gemist hebben? Er zouden toch gruwelijke rampen

komen die de hele wereld zouden vernietigen?’

‘Die zijn er ook geweest,’ antwoordde Jankl. ‘Veel jaren geleden begon Duitsland een verschrikkelijke oorlog, met het doel om iedere Jood in Europa te vernietigen. En die oorlog was bijna een succes geworden. Elke sjetel in heel Polen is vernietigd – op één na.’

Het stadje was muisstil.

Jankl keek alsof hij ook niet precies wist wat hij verder moest zeggen. De Messias fluisterde hem weer iets in.

‘Ons geliefde Kreskol is als enige aan de moordpartij ontsnapt,’ zei Jankl, deze keer met iets van triomf in zijn stem. ‘De legers hebben ons op de een of andere manier over het hoofd gezien. We werden gespaard!’

Nog steeds bleef iedereen stil totdat iemand hoorbaar ‘O’ zei.

Jankl had zo te zien een veel uitbundiger reactie verwacht en was duidelijk teleurgesteld.

‘Er is de afgelopen jaren heel veel gebeurd,’ zei Jankl. ‘Deze mannen zullen jullie alles uitleggen.’